

Rezistencijos tema Alg. Landsbergio, V. Alanto ir V. Ramono kūryboje

Rezistencijos tema buvo ir tebėra gana dažna egzodo grožinėje literatūroje, ji nuolat buvo svarstoma tuometinėje spaudoje. Straipsnyje detalesniam vertinimui pasirinkti trijų žinomų egzodo rašytojų kūriniai. V. Alanto „Pragaro pošvaistės“ ir V. Ramono „Dulkės raudonam saulėleidy“ – tai romanai, priklausantys tradicinei lietuvių prozai; juose rezistencijos problematika sprendžiama schematiškai, veikėjai vienpusiški, susaistyti kategoriškai vienpusiškais ideologinėmis nuostatomis. Visiškai kitaip rezistencijos tema atskleidžiama Alg. Landsbergio dramoje „Penki stulpai turgaus aikštėje“. Čia konkretus įvykis ir charakteris yra apibendrintas. Autorių domina individo apsisprendimo totalitarinėje visuomenėje problema, jis atskleidžia ne tik partizano, bet pirmiausia žmogaus prieštarą ir dramą. Tai universalizuoja rezistencijos temą. Alg. Landsbergio drama „Penki stulpai turgaus aikštėje“ yra vienas iškilusių kūrinių egzodo literatūros kontekste, sulaukęs ir kitataučių dėmesio.

Egzodo lietuvių literatūra iki šiol nebuvo plačiau analizuota rezistencijos tematikos atžvilgiu. Daugiau dėmesio sulaukdavo ar didesnes diskusijas sukeldavo būtent tie grožinės literatūros kūriniai, kurie išsiskirdavo netradicine ar neatitinkančia įprastosios patriotizmo samprata arba nepriimtiniu konservatyviai nusiteikusiai išeivijos bendruomenės daliai istorinių įvykių vertinimu, netikėtais, nevienpusiškai sukurtais kovotojų dėl Lietuvos laisvės paveikslais. Šio straipsnio tikslas – pamėginti apžvelgti keletą 1950–1960 m. sukurtų literatūrinių tekstų, kuriuo-

se siauriau ar plačiau paliesta rezistencijos tema. Pasirinkti trys skirtingoms literatūrinėms kartoms priklausančių rašytojų kūriniai. Straipsnyje svarbu yra parodyti, kaip kinta rezistencinė samprata įvairių kartų rašytojų kūryboje. Vyresniajai rašytojų kartai atstovauja dar Lietuvoje savo kūrybinį kelią pradėjęs Vytautas Alantas 1951 m. išleistu romanu „Pragaro pošvaistės“ ir Vincas Ramonas tais pačiais metais išleistu romanu „Dulkės raudonam saulėleidy“. Šiuose romanuose vaizduojamas žmogaus apsisprendimas tautai iškilusių istorinių kataklizmų laikotarpiu. Daugiau diskusijų sukėlė V. Alanto romanas, jį lydėjusios diskusijos vėliau buvo surinktos ir išleistos atskira 20 egzempliorių knyga¹. V. Ramonas išskirtinio dėmesio ar studijų nei tuo metu, nei vėliau nesulaukė, nes dar nebuvo nutilę ginčai dėl Vokietijoje 1947 m. išleisto jo romano „Kryžiai“.

Šiame straipsnyje detaliau analizuojama minėto dešimtmečio literatūriniame kontekste originalia partizaninės temos traktuote išsiskyrusi Algirdo Landsbergio drama „Penki stulpai turgaus aikštėje“ (nuo 1956 m. ši drama buvo statoma lietuvių, vėliau ir amerikiečių teatro scenose). Po lietuviškųjų pastatymų drama sukėlė karštas diskusijas, kurios sukosi daugiausia apie pasaulėžiūrinę dramos problematiką; daugelis autorių dramą kritikavo už netinkamą, nepatriotišką partizano vaizdavimą. Ši drama sulaukė tarptautinio atgarsio, angliškasis jos variantas buvo statomas kitataučių scenose. Dramoje iškelta rezistencinė ir totalitarizmo

problema išėjo už išeivių bendruomenės ribų į tarptautinę areną ir buvo pristatyta platesniam žiūrovų ir vertintojų būriui. Vėliau dramą bendrajame egzodo literatūros ir paties Alg. Landsbergio kūrybos kontekste yra analizavę Vytautas Aleksandras Jonynas ir Rimvydas Šilbajoris².

Straipsnyje taip pat trumpai supažindinama su kultūros žurnalo „Aidai“ samprata apie kultūros ir politikos santykius išeivijoje bei meno, kūrybos vaidmenį Lietuvos laisvinimo byloje. Kultūrinė ir literatūrinė egzodo spauda iki šiol visiškai netyrinėta jokiais aspektais. Straipsnyje remiamasi pasirinktų analizei autorių kūriniais, taip pat egzodo spaudos rinkiniais, esančiais VDU Išeivijos studijų centre saugomame Broniaus Kviklio archyve.

„AIDŲ“ ŽURNALAS APIE KULTŪROS IR POLITIKOS SANTYKĮ

Egzodo lietuvių rašytojai nuo pat pirmųjų pasitraukimo iš Lietuvos metų savo kūryboje vaizdavo rezistencinę kovą, kūrė partizano, kovotojo dėl Lietuvos laisvės paveikslą. Galima sakyti, kad ši tema buvo viena svarbiausių egzodo literatūros temų. Išeivijos poezijoje, prozoje ir dramoje buvo kuriamas herojiško, kenčiančio partizano paveikslas. Vyresniosios ir vidurinėsios kartos rašytojai kūrė romantizuotą besipriešinančio totalitarinei okupacinei (dažniausiai bolševikinei) prievartai personažo paveikslą. Vieni pasirinko romantizuotą literatūrinės pasakos, legendos žanrą (Nelė Mazalaitė, Paulius Jurkus), kiti – realistinį pasakojimo būdą; pastarieji vaizdavo kovojantį personažą konkrečiomis istorinėmis bei socialinėmis aplinkybėmis (V. Ramonas, Jurgis Jankus). Tuo tarpu kitokią raiškos formą, kitokią kovotojo sampratą pasirinko jaunesniosios kartos rašytojai. Apie 1949–1950 m. didžioji dauguma lietuvių iš Vokietijos DP³ stovyklų

emigravo toliau į Ameriką, Kanadą ar Australiją. 1950–1960 m. laikotarpiu literatūrai keliami uždaviniai liko panašūs kaip ir Vokietijos DP stovyklose. Išeiviai tebesivadino tremtiniais, literatūrinė kūryba, menas, kultūra ir toliau turėjo būti tam tikra dvasinės rezistencijos forma. Ši samprata kurį laiką nesikeitė, ji išliko įvairiose kalbose ir spaudoje skelbtose deklaracijose.

Kultūros žurnalas „Aidai“ buvo vienas iš nedaugelio leidinių, iš Vokietijos persikėlusį į Ameriką. 1950 m. pirmajame numeryje buvo paskelbtas naujojo „Aidų“ redaktoriaus, rašytojo Antano Vaičiulaičio žodis, kuriame itin pabrėžiama svarbi kultūros darbo kaip kovos dėl laisvės ir nepriklausomybės misija. „Šis metas yra susijuosti strėnas kovai ir visiems budėti žygyje. O tas žygis yra pašauktas ir surikiuotas Lietuvos laisvei ir laimėjimui. Mes esame įvairūs kovotojai: vieni partizano mirtimi tėviškių giriose ir prie mielijų Neries krantų, kiti vergo tremtinio jungu Sibiro tyruliuose ir šiaurės speiguose, tretį savo ilgesiu svečiose padangėse ir savo parama laisvės kovai, ketvirtį nenuilstamu darbu mūsų senosios tautos gerovei ir jos dvasinių lobių saugojimu bei išlaikymu, penktį savo žodžiu ir kūrybiniu augimu“⁴. Apie kultūros darbuotojų padėtį emigracijoje ir būtinybę būti vieningiems „Aiduose“ rašė ir Jonas Aistis. Visi rašiusieji 1950–1955 m. pabrėžė tautinės kultūros svarbą, jos reikšmę tautinės dvasios palaikymui. Kultūra nėra tiesioginis kovos būdas, tačiau kultūros vaidmuo nepaprastai reikšmingas tautinei gyvybei palaikyti. Juozas Girnius savo straipsniuose meną laiko itin svarbiu emigracijoje, nes būtent kultūra suteikia tautai savitumą tarp kitų tautų, mene ryškiausiai atsiskleidžia tautos pasaulėjauta ir charakteris. Jo manymu, kultūrai juo didesnis vaidmuo turi būti skiriamas dar ir dėl to, kad okupuotoje Lietuvoje kultūra merdi, yra ideologizuota. Daugelis išeivių inteligentų savo kalbose ir straipsniuose pabrėžė, kad tik

išeivijoje kuriamas menas ateityje atstovaus šio laikotarpio lietuvių kultūrai. J. Girnius pradėjo kalbėti apie Lietuvių kultūros instituto, įsteigto 1941 m. Amerikoje, funkcijų išplėtimą; jo manymu, ši institucija turėtų remti įvairių sričių iškiliausius kūrinius, rūpintis finansine parama menui ir jo populiarinimu pasaulyje. „Aiduose“ nuolat svarstoma būtinybė įkurti Kultūros fondą kaip kultūrą puoselėjančią ir remiančią instituciją⁵.

„Aidai“, Vokietijoje buvę vien kultūros bei literatūros leidiniu, Amerikoje nevengia ir politinių aktualijų, poleminių straipsnių apie lietuvių kultūros vaidmenį pavergtos Lietuvos laisvinimo byloje. Žurnalo apžvalgos skyriuje atsirado nauji skyriai: „Politika“ ir „Visuomeninis gyvenimas“ (politinių aktualijų skyriaus atsisakyta tik 1953 m.). Juose periodiškai apžvelgiami politiniai ir kultūriniai Lietuvos įvykiai, pateikiamas jų vertinimas, spausdinami straipsniai apie rezistencinį judėjimą Lietuvoje, apie išeivijos politinių organizacijų veiklą ir Vakarų pasaulio reakciją į Lietuvos įvykius. Ypač 1950 – 1951 m. „Aiduose“ paskelbta daug tiek informacinio, tiek platesnio pobūdžio tekstų apie partizanus: juose gana išsamiai informuota apie partizaninį judėjimą Lietuvoje, cituota partizanų pagrindžio spauda, atsišaukimai. „Aidų“ žurnalo vedamieji, įžanginiai straipsniai, kurie anksčiau būdavo skirti daugiausia specialioms kultūros ar religijos klausimams, dabar vis dažniau gvildeno visuomenines, politines aktualijas. Šiuose straipsniuose, nors deklaratyviai, tačiau nuolat buvo formuluojami lietuvių uždaviniai tremtyje. „Akivaizdoje fakto, kad tėvynėje likęs tautos branduolys, jos dauguma kovoja dvigubą kovą už fizinės ir dvasinės tautos individualybės išlaikymą, tremties ir emigracijos lietuvių likimas įpareigoja taip pat dvigubai: išlaikyti bei stiprinti savo tautiškumą ir padėti kovojančiai tautai tėvynėje. [...] Jausti ir suprasti gilią dabarties žmonijos

moralinę krizę, suvokti savo tautos kančios bei kovos prasmę ir išaiškinti ją kiekvienam eiliniam tautiečiui, įsirikiuoti ir kitus įrikiuoti į drausmingą kovos dėl tautos laisvės frontą yra mūsų nūdienės lietuviškosios inteligentijos uždavinys tremtyje ir emigracijoje“⁶.

Į visuomeninių ideologinių problemų svarstymą įsitraukė daugelis rašytojų, filosofų, kurie jau nesitenkino tik gražių siekių ir tikslų deklaravimu, bet nuodugniau svarstė Lietuvos laisvinimo akcijos klausimus. Filosofas J. Girnius viename iš savo straipsnių „Aiduose“ rašė: „Tai, ką mes vadiname Lietuvos išlaisvinimo akcija, faktiškai yra diplomatinė bei propagandinė akcija. Ir užtat praktiškai ją ir gali vykdyti tik tie, kurie jai specialiai pašaukti, būtent politikai, diplomatai ir žurnalistai“⁷. O koks kultūros vaidmuo laisvinimo akcijoje? J. Girnius keliais aspektais žvelgė į kultūros poveikį politikai. Jis teigė, kad kultūra Lietuvos neišlaisvins, vadinasi, turėtų atrodyti, kad kultūra politinėje akcijoje neturi lemiamos reikšmės. Tačiau šie dalykai tik iš pažiūros nesusiję, nes „kultūrai tenka pats pagrindinis vaidmuo tautinėje akcijoje, nukreiptoje nebe tiesiog į valstybės išlaisvinimą, o pačios tautinės gyvybės išsaugojimą“⁸.

J. Girnius šiuo laikotarpiu itin aktyviai bendradarbiavo „Aidų“ žurnale. Anksčiau savo straipsniuose daugiausia gvildenęs meno estetikos ir literatūros klausimus, dabar jis ypač daug rašė aktualiaisiais kultūros vaidmens, kultūros ir politikos klausimais. Jo vedamieji arba apžvalginiai straipsniai buvo spausdinami beveik kiekviename „Aidų“ žurnalo numeryje. Vienus tekstus jis pasirašinėjo savo pavarde, kitus, polemiškesnius, Juozo Alaušiaus slapyvardžiu. Daugelyje straipsnių J. Girnius ne tik abstrakčiai teoretizavo minėtais klausimais, bet ir pateikė aiškias, konkrečias tezes. Straipsnyje „Kultūra ir politika“ J. Girnius rašė apie kultūros ir politikos santykį, kurio supratimas priklauso nuo kultūros ir valstybės santykių

sampratos: vienoks jis yra demokratinėje, kitoks – totalitarinėje valstybėje. Kalbėdamas apie išeivijos politines ir kultūrines aktualijas, jis pabrėžia, kad išeivijos visuomenėje vyrauja politinis interesas, tačiau partinės ambicijos realią prasmę gali įgauti tik savoje valstybėje. Tuo tarpu kultūra turi didžiausią reikšmę tautinės dvasios išlaikymui, tautinei kovai. Autorius teigė, kad kultūra negali būti politizuojama, meno kūrinys negali būti vertinamas tik kultūrinių interesų aspektu. „*Visi mūsų kultūriniai laimėjimai turi būti visų sutinkami lygiu entuziazmu, nekeliant partinio „savumo“ klausimo. Kas lietuviška, tuo pačiu yra ir sava.* Politinis kultūrinių apraiškų traktavimas yra nesusipratimas pačios kultūrinės kūrybos atžvilgiu, o mūsų sąlygose drauge ir nusižengimas prieš tautinės kovos solidarumą“⁹. Vienoje savo straipsnio išvadų J. Girnius dar pažymėjo, kad Pasaulio lietuvių bendruomenė pirmiausia turi rūpintis kultūros reikalais, todėl ir jos vadovybę turėtų sudaryti kultūros darbuotojai.

„Aiduose“ buvo svarstoma ne tik kultūrinių institucijų sukūrimo svarba. Retsykiais čia pasirodydavo vienas kitas straipsnis, kuriame pasisakoma už pasaulėžiūrinę toleranciją ir prieš tai, kad menas tarnautų politiniams tikslams. Minėtuose straipsniuose buvo formuluojami uždaviniai kūrėjams: „Kultūrininkai turėtų kaip tik greičiau pajusti savo gilesnį solidarumą prieš visus tuos, kuriems kultūrinė kūryba tėra paprasta propagandos priemonė“¹⁰.

Itin dažno straipsnio apie lietuviškąją kultūrą ir lietuviybės išlaikymą autorius primindavo išeivijos lietuvių visuomenei Lietuvos miškuose kovojančius dėl Lietuvos laisvės partizanus, jų pasiaukojimą ir idealizmą. „Kad išliktume lietuviais, ir mums reikalingi tokie žmonės, kurie pasiaukotų tautos idealams, visus kitus reikalus nustumdami į antrą vietą. Tokie žmonės, be abejo, yra partizanai tėvynės miškuose, kovojantieji ir

mirštantieji dėl tautos laisvės ir dėl Dievo. Jie gyvena be galo sunkų ir pavojų pilną gyvenimą, besąlygiškai aukodamiesi tautai.

Tremtyje, kur sąlygos daug lengvesnės, ar negalėtų atsirasti žmonių, lygaus idealizmo kaip partizanai miškuose? Be abejo, tokių idealistų yra įvairiuose pasaulio kraštuose. Jų uždavinys yra visur ir visada priminti mūsų idealus...“¹¹ Laisvės kovotojai, rezistentai to meto išeivijos spaudoje buvo nuolat minimi, jie buvo išeivijos žmonės, kultūros darbuotojams, kūrėjams idealu, simboliu, todėl ir to meto egzodo literatūroje galima rasti ne vieną kūrinį, įprasminusį rezistencinį judėjimą.

V. RAMONO IR V. ALANTO TEZINIAI ROMANAI

Įdomu panagrinėti, kaip egzodo lietuvių literatūroje šiuo laikotarpiu atsispindi rezistencinė tema, kaip rašytojai savo kūryboje realizuoja gerokai patetiškas spaudoje deklaruojamas idėjas.

Amerikoje kurį laiką buvo skelbiami rezistencinės tematikos kūrinių konkursai. Ne vieną romaną, kuriame įvairiais aspektais keliama rezistencijos tema, karo bei pokario išgyvenimai, sukūrė Jurgis Gliuda, didelės apimties pjesę apie partizaninį judėjimą parašė prozininkas J. Jankus. Jo pjesė, kurioje vaizduojama partizaninio judėjimo pabaiga, parašyta praėjus dešimtmečiui po Alg. Landsbergio dramos pastatymų. Amerikoje apie šeštojo dešimtmečio vidurį pasirodė ne itin populiarius lietuvių literatūroje beletristikos žanras – memuarinė proza, kurioje meniškai vaizduojami Lietuvos istorijos lūžio laikotarpiai. Prie meniškai pavykusių kūrinių gali būti priskirti Jurgio Savickio „Žemė dega“ (1956 m.), Mariaus Katiliškio „Išėjusiems negrįžti“ (1958 m.). Iš jau išeivijoje debiutavusių rašytojų kartos greta Alg. Landsbergio išim-

tinai rezistencinei tematikai skirtos pjesės „Penki stulpai turgaus aikštėje“ rezistencinės temos apraiškos išryškėja Antano Škėmos romane „Balta drobulė“. Šiame romane rezistencijos tema pateikiama bendražmogiškųjų problemų plotmėje. Autorius, vaizduodamas individualias savo veikėjo patirtis, modernios sąmonės srauto technika bei simboliais jas universalizuoja. Ta pati problematika su didžiule įtaiga atskleista ir jo pjesėse „Pabudimas“, „Žvakidė“.

1951 m. pasirodė V. Ramono romanas „Dulkės raudonam saulėleidy“, kuriame vaizduojama pirmoji bolševikinė Lietuvos okupacija. Romanas beveik parašytas dar Lietuvoje, spausdintas „Ateities“ žurnale, o pabaigtas, taisytas ir išleistas jau Amerikoje. Deja, diskusijų, kokias sukėlė šio autoriaus romanas „Kryžiai“ Vokietijos DP stovyklose, šis kūrinys nesulaukė. Abiejuose romanuose vaizduojamas tas pats laikotarpis – pirmoji bolševikinė okupacija Lietuvoje 1940–1941 m.; galima sakyti, abu romanai papildė vienas kitą, nes sukuria gana išsamų to laikotarpio psichologinio, socialinio ir moralinio veikėjų apsisprendimo kontekstą. V. Ramonas vaizduoja Lietuvos kaimo panoramą, gilina šeimų problematiką, o per šeimos modelį, per atskirų šeimos narių pasaulėžiūrinius apsisprendimus pereina prie bendresnių problemų sprendimo. „Dulkės raudonam saulėleidy“ yra tradicinis romanas, parašytas realistine epine maniera. Autorius kuria intriguojantį, dinamišką siužetą, romane daug patrauklių dialogų. V. Ramonas dėmesį sutelkia į Norkaičių šeimą, vėliau siužetinės gijos veda ir prie kitų mokytojo Norkaičio namuose gyvenančių veikėjų. Šios šeimos elgesį lemia pirmiausia materialiniai interesai: siekdami išsaugoti turtą, Norkaičiai verčia savo dukterį tekėti už nemylimo okupacinei valdžiai atstovaujančio Dagio, tokiu būdu tikėdamiesi gauti bolševikinės valdžios protekcijų. Kitas romano personažas yra patriotiškai nusiteikęs studentas Žolynas, at-

stovaujantis kovojančiai su okupacine valdžia pusei. Abu veikėjai romane apgyvendinami Norkaičio namuose. Rašytojas konfliktą tarp dviejų priešingoms ideologijoms atstovaujančių pusių supina su meilės linija. Abu veikėjai myli vieną merginą, siekia jos meilės. Dagio paveikslą rašytojas piešia tik tamais spalvomis; tai gana vienpusiškas charakteris, jo tarnavimas komunizmui siejamas su materialinės gerovės ir valdžios siekiu. Tuo tarpu Žolynas romane idealizuojamas, autorius atskleidžia šio veikėjo charakterio raidą. Romano pradžioje jis yra pasyvus, tačiau pamažu tampa aktyviu kovotoju prieš komunistinę sistemą. Joks prisitaikymas ar bendradarbiavimas su okupacine valdžia jam yra neįmanomas.

Dviejų priešingų viena kitai sistemų ideologijų susidūrimą V. Ramonas pateikia per dviejų pagrindinių romano veikėjų konfliktą, kuris laipsniškai bręsta ir artėja į lemtingą ir nesutaikomą susidūrimą. Romane daug vietos skiriama Dagio ir Žolyno disputams, o siužetine prasme konfliktą išprovokuoja gyvenimo peripetijos: Dagys, nelaimėjęs pamiltos merginos meilės ir įsitikinęs, kad ji myli Žolyną, juos abu įskundžia saugumui. Išižiebus konfliktui Žolynas nužudo Dagį. Nuo kalėjimo ar tremties mylimuosius išgelbėja tik prasidėjęs karas. Autoriui šiame kūrinyje buvo svarbu atskleisti, kaip žmogus elgiasi kritiniais istoriniais momentais, kai iškyla būtinybė apsispręsti, ką pasirinkti: ar materialinę gerovę prisitaikant prie nepriimtino režimo, kolaboravimo galimybę, ar stoti į kovą su okupacija.

Romano pavadinimas turi aiškia, paties autoriaus keliose vietose komentuojamą aliuziją į Lietuvos okupaciją, raudonąjį terorą. Prisitaikantys prie režimo, paminantys tautinę idėją žmonės vadinami dulkėmis. „Visi Lietuvos norkaičiai. Kad tik nebūtų jų per daug... Vargšė Lietuva! Ji kaip vieškelis iš rytų į vakarus. Negrįstas vieškelis. Stovi kryžiai prie kelio – apsamanoję, suskilę...“¹²

V. Alanto romanas „Pragaro pošvaistės“ išleistas taip pat 1951 m. Vokietijoje. Jo romano veiksmas vyksta tik keletą mėnesių: prasideda vokiečių okupacijos metu Lietuvoje, o baigiasi jau pasitraukus iš Lietuvos Vokietijoje, Berlyne. Romano pagrindinis veikėjas – Vilniaus universiteto docentas Girkalnis. Jis, jo sužadėtinė Aldona, jos draugė ir bendramintis Nargeliūnas yra patriotiškai nusiteikę Lietuvos inteligentai. Visi aktyviai dalyvauja pagrindinėje veikloje prieš vokiečių okupacinę valdžią, platina lietuvių pagrindžio spaudą. Tai teigiami romano personažai; juos autorius idealizuoja, dažnai neišvengdamas tam tikro schematizavimo. Svarbus romano personažas yra parsidavęs gestapininkams Dziedulionis, kuris įskundžia Girkalnį okupacinei valdžiai. Visame romane vaizduojama žūtbūtinė kova tarp priešingų ideologijų, tarp ištikimybės savo tautai ir parsidavimo okupacinei valdžiai. Girkalnis su savo draugų pagalba išsigelbėja iš gestapo nagų. Artėjant rusų frontui visi pagrindiniai romano veikėjai pasitraukia į Vokietiją, kur jų gyvenimas klostosi gana tragiškai. Dziedulionis išprievartauja Girkalnio sužadėtinę, ir ši miršta. Girkalnis nužudo Dziedulionį, o pats žūva bombardavimo metu. Pasaulėžiūriniai konfliktai romane susiję su moralinėmis bei socialinėmis problemomis.

V. Alanto romane labai ryškus dar vienas papildomas – religinis – aspektas, dėl kurio šis romanas sukėlė tiek diskusijų. Tragiškais sau ir savo tautai gyvenimo momentais Girkalnis nuolat kelia klausimą: už ką ir kodėl nuolat kenčia lietuvių tauta? Jis mano, kad visos Lietuvos kančios ir nelaimės prasidėjo, į Lietuvą atėjus krikščionybei. Vienintelis būdas Lietuvai ir lietuvių tautai išsigelbėti – tai vėl susigrąžinti pagoniškąją senovės lietuvių religiją. Tik senoji religija gali išgelbėti lietuvių tautą nuo pražūties. Didelę romano dalį sudaro ištęsti Girkalnio svarstymai ir vizijos apie pagonybę, arba

stabmeldystę, kaip jis pats ją vadina. Savo vizijose Girkalnis susitinka su Pilėnų vadu Margiriu, kuris tampa kelrodžiu Girkalnio, garbinančio didvyrišką pilėniškių pasiaukojimą, gyvenime. Romano pradžioje pateiktame autoriaus žodyje klausiama: „Kodėl mes nustojome tėvynės? Kodėl tūkstančiai mūsų brolių kankinasi ir žūva vergijos pančiuose? Kuo mes nusikaltome? Už ką ta milžiniška, nesuprantama, neteisinga bausmė? Kodėl rami ir taiki tauta yra šiandien pastatyta prieš hamletišką dilemą: būti ar nebūti?“¹³ Į šiuos klausimus V. Alantas ir mėgina atsakyti gerokai ištęstame 400 puslapių romane. Romano teigiamo personažo lūpomis autorius neįtikinamai, gana schematiškai dėsto savo idėjas, patriotizmą siedamas su pagoniškuoju tikėjimu. „Perskaičius patį romaną, aiškiai matosi, kad Alanto teorijos yra didele dalimi pusiausvyros netekusio ir viską praradusio žmogaus patriotinis šauksmas. Tas šauksmas kai kur stipriai nudažytas pykčio spalva“¹⁴. Patriotizmo ir heroizmo skaitytoją autorius moko kunigaikščio Margirio ir jo tarpininko Girkalnio lūpomis. Būtent dėl šių aspektų romanas buvo kritikuojamas; diskusijoje išeivijos periodikoje dalyvavo įvairių pasaulėžiūrų atstovai, tačiau tų, kurie romaną gynė ir jam pritarė, nebuvo daug. Diskutuota daugiausia religinės pasaulėžiūros klausimais, pats romanas dažniausiai buvo paliekamas nuošaly. Diskusijoje dalyvavo žurnalistai, rašytojai, istorikai, lietuvių senosios mitologijos ir kultūros tyrinėtojai.

V. Alanto romaną daugelis vadino tezinium, jame įžvelgta daug ideologinės painiavos, idėjinio nenuoseklumo. Veikėjai labai griežtai suskirstyti į teigiamus ir neigiamus. Neigiami dažniausiai atstovauja krikščioniškajai pasaulėžiūrai, yra veidmainiai, niekšai ir išdavikai. „Personažai neabejotinai suskirstyti į geruosius ir bloguosius ne tiek savo autentiškom būdo savybėmis, kiek autoriaus primes tom rolėmis. Gerieji, kaip prof. Girkalnis, turi

įrodyti lietuviškos pagonybės pranašumą, o blogieji – krikščionybės bankrotą“¹⁵. Beveik visi be išimties V. Alanto romano veikėjai yra negyvi ir neįtikinantys, jų mintys neišplaukia iš jų pačių gyvenimo logikos ir poelgių.

ALG. LANDSBERGIO DRAMA „PENKI STULPAI TURGAUS AIKŠTĖJE“

Alg. Landsbergis (g. 1924 m.) priklauso jau išėivijoje debiutavusiems rašytojams, kurių kūrybinei brandai didelės įtakos turėjo Vakarų kultūra ir literatūra. Jo kūryba yra susijusi su moderniosios literatūros tendencijomis bei raiškos formomis. Kai kurie Alg. Landsbergio kūriniai buvo išversti į anglų kalbą, o drama „Penki stulpai turgaus aikštėje“ net kelis kartus pastatyta amerikiečių scenoje. Lietuviškoji tematika būdinga beveik kiekvienam jo kūrinui, todėl dažni išėivijos spaudos ir literatūrinės kritikos išėivijoje ir Lietuvoje priekaištai dėl kosmopolitizmo idėjų gausos ar patriotizmo stokos visiškai neturi pagrindo. Tokių priekaištų sulaukė ir iki šiol sulaukia ne vienas A. Škėmos, Alg. Landsbergio, Jono Meko, Kosto Ostrausko ir kitų šios kartos rašytojų kūrinys. Tačiau būtent šie autoriai, dalyvavę ir dalyvaujantys ne tik lietuvių, bet ir Vakarų kultūros procese, suaktualino lietuviškąją tematiką ir problematiką pasaulyje. Kita vertus, patriotizmo išraiška jų kūryboje nėra vienpusiška, patriotinė tema jų kūrinuose pateikiama originaliai, lietuviškąją tradiciją jungiant su moderniomis vakarietiškomis raiškos formomis. Alg. Landsbergio drama „Penki stulpai turgaus aikštėje“ vaizduoja lietuvių rezistencinio judėjimo kovos pabaigą, joje pateikta originali partizano traktuotė. Autoriui rūpi savo personažą atskleisti ne tik kaip kovotoją dėl Lietuvos laisvės, bet ir kaip prieštarinę, kenčiančią asmenybę. Tai nėra tik siaurai vienpusiškas partizano paveikslas.

Tuo pačiu metu, kai buvo parašyta ir pradėta vaidinti teatro scenoje minėtoji drama, pasirodė ir Alg. Landsbergio novelių rinkinys „Ilgoji naktis“ (1956 m.). Pirmojoje šio rinkinio to paties pavadinimo novelėje taip pat gvildenama rezistencijos tema, vaizduojama suimta, pakliuvusi į nelaisvę partizanė Rima ir sargybinis Vasilijus. Čia jau išryškėjo autoriaus polinkis į alegorijas ir simboliką. Šią knygą recenzavę kritikai partizanės paveikslą išėivėjo pavergtos Lietuvos simbolį.

Alg. Landsbergio drama „Penki stulpai turgaus aikštėje“ parašyta apie 1955 m., tačiau tuo metu nebuvo išleista atskira knyga. Tiesa, po kelerių metų ji buvo statoma lietuviškųjų Klivlendo, Detroito, Los Andželo mėgėjiškų dramos sambūrių, taip pat amerikietiška jame (Niujorko, Čikagos) teatre, Toronte, latviškai Toronte, Hamiltone, Čikagoje, Klivlende. „Amerikiečiai The Lambs Club dramos konkurse šio veikalo angliškąją versiją *Five Poles in a Market Place* išrinko geriausiu 1956–1960 m. veikalu. Maryland Books išleido veikalą angliškai su rašytojo Robert Payne įvadu, kur atžymima, kaip prieš tironijos brutalumą kenčianti tauta iškelta galva liudija savo kultūrą“¹⁶. 1957 m. ši drama buvo apdovanota Lietuvių bendruomenės Klivlendo apygardos dramos premija. Nepaisant karštų diskusijų ir prieštarinių vertinimų, drama sulaukė pripažinimo.

Po teatro pastatymų drama „Penki stulpai turgaus aikštėje“ sulaukė labai prieštarinių vertinimų išėivijos spaudoje. Galbūt prieštaringos visuomenės nuomonės, priešiškas dramos sutikimas, karštos diskusijos prisidėjo prie to, kad rankraščio neskubėta spausdinti. Atskira knyga drama buvo išleista tik 1966 m. Angliškoji knygos redakcija, kuri šiek tiek skyrėsi nuo lietuviškojo varianto, išleista 1968 m. Kūrinys išverstas taip pat į latvių kalbą ir vaidintas latvių išėivių dramos sambūrių. Šis veikalas ne tik sukėlė karštas diskusijas lietuviškojoje spaudoje, bet ir buvo statomas prestižinėse Ame-

rikos scenose (garsiam Niujorko Off-Broadway teatre). 1989 m. drama „Penki stulpai turgaus aikštėje“ pastatyta Lietuvoje, Kauno dramos teatre.

Viename interviu Alg. Landsbergis prisimena, kodėl ėmėsi šios knygos rašymo, kuo ją rašydamas rėmėsi. „„Penkis stulpus“ pradėjau rašyti Lietuvoje vos pasibaigus partizaninei kovai prieš okupantus. [...] Pagrindinis šaltinis buvo Daumanto knyga „Partizanai“, iš kurios paėmiau ir „netikrų vestuvių“ epizodą. Stengiausi sugraibyti tada dar nelengvai prieinamą bet kokią medžiagą apie partizanus, įskaitant ir sovietinius komentarus. Bet man rūpėjo ir platesnė pasipriešinimo totalitarizmui tema. Nemaža skaičiau apie lenkų pogrindį. [...] Studijavau ir prancūzų rezistenciją Antrojo pasaulinio karo metu“¹⁷.

Alg. Landsbergio drama nėra tradiciška, autorius rašo moderniąją dramą, kurios veiksmas nėra sukonkretinamas, aiškiai nurodomas. Šios dramos veiksmo vieta – „miškas ir miestas mažoje šalyje“. Beveik niekur neminimas Lietuvos vardas, nenurodomas ir veiksmo laikas. Dramos veiksmas vyksta mūsų šimtmetyje.

Autorius įvairiomis progomis yra pabrėžęs savo siekį neapsiriboti pigia svarbios temos iliustracija ar paviršutinišku komentavimu. Tai, kad Alg. Landsbergiui buvo gerai žinomi istoriniai įvykiai bei Vakarų valstybių vertinimai, gali iliustruoti ir tas faktas, kad jis daugiau nei dešimt metų dirbo Pavergtųjų Europos tautų sekretoriате Niujorke. Tai suteikė jam papildomų istorinių žinių apie padėtį kitose Rytų Europos valstybėse ir paskatino rašyti apibendrinamo pobūdžio kūrinį. Autobiografijoje Alg. Landsbergis rašė: „Buvusieji Rytų Europos ministrai, parlamentarai, partijų vadovai tau atidarys tikroviškus ir fantastiškus langelius į jos politiką ir istoriją“¹⁸. Daugelis valstybių patyrė okupacijas, jose vyko rezistenciniai judėjimai, todėl tai buvo dėkinga tema pjesei...

Autorius yra rašęs: „Lietuvių partizanų tema mane griebė už gerklės ir nepaleido. Susivokiau, kad, jei reaguosiu išliedamas savo emocijas, greičiausiai pagaminsiu triukšmingą ir paviršutinišką „patriotine“ pjesę. Jaučiau, kad reikia ir atitolti – ne paneigti vidinę aistrą, bet ją sudrausminti, įterpti į struktūrą. Todėl pagrindinę situaciją palikau lietuvišką, bet veiksmą perkėliau į vardu nepavadintą mažą šalį. Negana to, pridėjau ir „neutralų“, „objektyvų“ pasakotoją, kuris į įvykius žiūrėjo panašiai kaip tuometiniai Vakarų intelektualai“¹⁹. Iki šiol lietuvių literatūroje apie sukilėlius, partizanus vyravo labai aiškus schematizmas; rezistentai, kovotojai buvo vaizduojami idealizuotai. Vyravo aiški schema: blogis prieš gerį, tamsa prieš šviesą, vergovė prieš laisvę. „Landsbergio veikėjams reikia kovoti ir vidines kovas, iš kurių retas kas išeina didvyris ar nugalėtojas. Šita dvilypė kova ir padaro juos scenoje gyvais žmonėmis, kuriais galima tikėti“²⁰.

Autoriui šioje dramoje svarbu pavaizduoti ne tik žūtbūtinę kovą tarp dviejų pagrindinių veikėjų – partizanų vado Antano ir Tardytojo, bet ir atskleisti jų praeities ryšius ir nepaisant visiškai priešingų kiekvieno iš jų įsitikinimų atskleisti jų viduje vykstančią žmogaus dramą. Svarbiausias likusio negausaus partizanų būrio uždavinys šioje dramoje yra sunaikinti okupacinės valdžios atstovą Tardytoją. Tam sukuriama improvizuota vestuvių puota, kurios metu ir turėtų įvykti tas aktas. Tiesa, Antanas dar anksčiau savo buvusios sužadėtinės Albinos kabinete sutinka Tardytoją ir turi galimybę jį nužudyti, tačiau to nepadarė. Jį sulaiko praeities prisiminimas. Antanas prisimena kadaise šio žmogaus parašytą knygą „Ateities skulptūra“, prisimena Tardytoją praeityje buvus intelektualiu žmogumi. Tai jo buvęs teisės filosofijos profesorius, vėliau prisitaikęs prie okupacinio režimo, tapęs aukščiau už jį stovinčių valdžios žmonių įrankiu. Būtent žmogiškosios abejonės nulemia Antano po-

elgį. Vėlesnėje surežisuotoje vestuvių scenoje Tardytojas įtaria vaidybą, pasalą, įtaria, kad Antanas apsimeta jaunikiu. Jo simpatijos Antanui ir jo bendražygiui partizanui Leonui sukelia sumaištį jo viduje, tačiau tik labai trumpą akimirką: tik tada, kai jis prisimena praeitį ir savo knygą. Vėliau jis tampa dar uolesniu Naujosios Santvarkos gynėju, griežtesniu už jį viršesnius Pirmininką ir Deputatą. Abu veikėjai nėra schematiški, jų veiksmai psichologiškai motyvuoti. Dramos pabaigoje žūva ir partizanai, ir Tardytojas. Kiti partizanų būrio charakteriai, iš kurių, kaip jau minėta, vientisiausias yra Antanas, menkliau charakterizuoti. Juose grumiasi patriotizmas ir žmogiškasis noras išlikti, gyventi.

Drama gana sąlygiška, parašyta nesilaukiant tradicinės dramos ypatumų, konkrečių detalių. Veikėjai dažniausiai neturi vardų, įvardijami tik Tardytojas, Deputatas, Pirmininkas. Nors nei konkreti vieta, nei laikas nenurodyti, nesunku numanyti, kad dramos veiksmas vyksta Lietuvoje. Dramos remarkose veikėjai pristatomi tiek apibendrintai (kai kurie dramos veikėjai įvardijami lyg apibendrinti, simboliniai personažai), tiek ir gana konkrečiai (nurodomas kiekvieno personažo amžius, visuomeninė, politinė priklausomybė – partizanas, okupacinės valdžios atstovas – ir buvusi profesija). Šalia veikėjų dramoje pagal klasikinės dramos kanonus veikia ir Pasakotojas, autoriaus apibūdintas kaip „pagyvenęs, anglosaksiškai profesoriškas“²¹, kuris teatrališkai pradeda ir užbaigia veiksmą arba įsiterpia į veiksmą kritiniais momentais. Pasakotojas aktyviai dalyvauja dramos veiksmo, susieja atskiras scenas į visumą, suteikia kūriniiui vientisumo. Jis ne tik pasirodo kiekviename veiksmo kaip visažinis, sąlygiškas pasakotojas, bet ir atskirais dramos momentais persikūnija į kitus personažus; jis ne tik komentuoja, bet ir dalyvauja veiksmo. Pavyzdžiui, pirmajame veiksmo jis simboliškai įduoda į partizanų rankas peilį, trečiajame, paskutiniame, veiksmo jis jau fotografas, fik-

suojantis istorinį momentą. Pasakotojas kiekvieno veiksmo pradžioje ar intarpuose atlieka lietuvių liaudies ir partizanų dainas. Šie įvadiniai Pasakotojo komentarai sukelia asociacijas su senovės dainiais, kurie buvo tokie svarbūs antikinėje dramoje. Dažnas Pasakotojo veiksmas sujungia dvi prieštaras, šiuo atveju archaiką ir modernumą. Pasakotojas šiame kūrinio patiria metamorfozes, kaip ir du pagrindiniai dramos personažai. Jau minėta, kad pirmojo veiksmo pradžioje iš jo rankų kiekvienas partizanas gauna peilį, kaip tam tikrą kovos įrankį. Taigi čia Pasakotojas skatina kovai, o trečiojo veiksmo kulminacinėje scenoje jis siūlo partizanui Jonui išsigelbėjimą pasiduodant okupacinės valdžios pareigūnams: duoda amnestijos lapelį, komentuodamas išlikimo galimybę. Sąlygiškas pasakotojas yra būdingas Vakarų moderniosios dramos struktūrai elementas. Be to, pasakotojas, kuris „ką tik atsikėlė iš patogios kėdės vienoje iš Amerikos universitetinių bibliotekų“²², simboliškai išreiškia santūrų, neįpareigojančių pareiškimais besiribojantį Vakarų valstybių požiūrį į įvykius Baltijos šalyse.

Laisvės kovotojų būrys su vadu Antanu pristatomas gana prieštarai: partizanai vaizduojami po septynerių metų kovos, išvargę, nusivylę, kai ir jiems patiems, ir kitiems jau aišku, kad iš esmės pakeisti Lietuvos situaciją nebeįmanoma. Autorius vaizduoja paskutinį laisvės kovos žygį; to žygio baigtis beveik aiški, tačiau kovotojai neatsako tikslo sunaikinti Tardytoją, kuris daug metų turgaus aikštėje žiauriai nukankindavo partizanus. Alg. Landsbergiui svarbu ne tik atskleisti dilemą, kurią išgyvena kovotojas dėl laisvės, bet ir žmogaus tragediją, nes kiekvienas veikėjas šioje dramoje yra visų pirma žmogus. Pristatydamas pagrindinį dramos personažą – partizanų būrio vadą Antaną – autorius nurodo, kad jis yra buvęs skulptorius. Okupacinės valdžios atstovas Tardytojas – buvęs teisės profesorius. Daugiausia dėmesio dramos autorius ir skiria

dviejų priešingose stovyklose esančių personažų kovai. Visi kiti šioje dramoje yra pakankamai svarbūs, tačiau antraeiliai personažai, jie nebesigrumia su tokiomis vidinėmis prieštaromis kaip Antanas. Partizanai Jonas ir Leonas dramoje gana vienpusiškai, nedraskomi vidinių prieštaravimų. Jie atitinka tipiską partizano sampratą.

Antano charakteryje nuolat pabrėžiamas abejonės momentas. Jau dramos pradžioje Antanas sako: „Abejonė – tai rūdys“²³. Kitas svarbus aspektas – nuolatinis ryšys su praeitimi, kurį Antanas stengiasi paneigti dialoguose su savo bendražygiais: „Praeitį laiko surišus mūsų rankas. Mes turim atidėti ją į šalį“. Arba: „Mes kareiviai, Leonai, ir kareiviai nesustoja pusiaukely žvalgytis į savo praeitį“²⁴. Taip stengiasi įtikinti savo bičiulius, o greičiausiai ir save Antanas, tačiau praktiškai jam sunku tai padaryti. Jame nuolat grumiasi pareiga ir žmogiškoji prigimtis, noras gyventi. Neatsitiktinai svarbiu simboliu dramoje tampa peilis. Dabartyje peilis yra žudymo įrankis, praeityje jis buvo meno kūrimo įrankis, juo Antanas drožinėjo medžio skulptūras. Peilio simbolis susieja dabartį ir praeitį. „Tuo būdu tas peilis sujungia abudu Antano gyvenimo laikotarpius, iš įrankio pavirsdamas į ginklą per tuos septynerius metus, kuriems bėgant Antanas menkėjo kaip skulptorius ir augo kaip partizanų vadas. Visa skausminga jo padėties ironija yra tame, kad jis tik todėl ir paėmė ginklą į rankas, kad kovotų už laisvos kūrybos principą“²⁵. Neatsitiktinai Antanas pirmą kartą po septynerių metų apsilanko savo dirbtuvėje, prisiliečia prie nebaigtų, simbolinius vardus turinčių skulptūrų. Dramos pabaigoje Antanui žuvus, autoriaus remarkoje sakoma, kad Antano statulos pasirodo už stulpų, prie kurių pririšami nukankinti partizanai.

Itin vientisas dramoje ir Tardytojo paveikslas. Jo charakteriui būdingas žiaurumas, fanatiškas tikėjimas Naująja Santvarka. Tardytojo charakteris susijęs su knygos

keistu pavadinimu „Ateities skulptūra“ simbolika. Ši knyga susieja Tardytojo praeitį ir dabartį, atgaivina jo prisiminimus. Simboliška, kad jis per Antaną, kadaise savo buvusį studentą, perduoda knygą kaip vestuvių dovaną savo sekretorei Albinai. Antrajame dramos veiksmo Antano ir Tardytojo dialoge aiškinama knygos pavadinimo simbolika: „Nes knyga buvo apie tobulą ateities pasaulį – pasaulį, kuris kaip skulptūra bus sukurtas iš beformio žmonijos molio“²⁶.

Tardytojo ir Antano, dviejų pagrindinių dramos personažų, dialogas per dovanojamos knygos simboliką tampa kertiniu, esminiu šiame kūrinyje. Jis sukelia ir Tardytojo praeities prisiminimus, priverčia jį trumpam suabejoti savo tarnavimu Naujajai Santvarkai.

Dialoge su Albina Tardytojas išsako savąjį rezistentų vertinimą: „Tie žmonės stovėjo skersai kelio istorijai. Sentimentalūs studentai, apsamanoję ūkininkai, prietaringos moterėlės“²⁷.

Vėliau susitikimo su Antanu scenoje Tardytojas mėgina apibūdinti tardomųjų partizanų akis. Antano akyse jis mato tą patį tvirtumą ir ryžtą. „Kokios įdomios buvo tardomųjų akys. Jose tarp siaubo ir rezignacijos visas gyvenimas sušvytėdavo per kelias sekundes. Bet Jūsų akys man primena akis, kurias aš mačiau šiandien: tvirtumas po apgaulingai švelnia melsvuma, tvirtumas ir įdegintas tragedijos ženklas“²⁸.

Antrasis veiksmas sukuria ypatingą įtampą, kuri toliau kaitinama iki dramatiškos kulminacijos trečiajame veiksmo. Abu personažai atpažįsta vienas kitame priešą, abu yra pakankamai užgrūdinti patirties ir tvirtumo, tačiau abiem kol kas pritrūksta ryžto, nes per prisiminimus juose prabyla žmogaus prigimtis. Todėl Antanas nepasinaudoja galimybe nušauti Tardytoją, o pastarąjį kankina vidinės abejonės.

Penkių stulpų simbolika taip pat susijusi su Tardytoju: būtent jam prieš keletą metų stebint per aikštę vežamus partizanų lavo-

nus kilo šiurpi idėja. „Kitą dieną prie skruzdelyno iškilo stulpas, netrukus dar po du iš šonų. Pačiam partizaninių kovų įkaršty stulpas papuošdavo nuogi lavonai. [...] Taip iš paprastos turgaus aikštės buvo sukurtas dramiškas simbolis, perspėjimas gyventojams“²⁹. Turgaus aikštė su pririštais prie stulpų laisvės kovotojų lavonais tampa dramiško istorinio laikotarpio simboliu. Turgus, turgaus aikštė, šiaip jau turinti pramogos, žmonių susibūrimo vietos paskirtį, tampa siaubą varančia vieta.

Alg. Landsbergio sukurtas Tardytojas turi totalitarinės visuomenės fanatiško despoto savybių. Autorius nekommentuoja jo metamorfozės iš teisės filosofijos specialisto į žiaurų despota priežasčių. Tik kai kuriuose dialoguose pasitaiko šykščių užuominų, dėl ko jis kovoja su rezistentais: „Kerštas prieš jo buvusią tėvynę“. Dar minima „panieka savo paties bejėgiškumui, baimės gimimas, tos baimės ir savęs neapykanta“. Plačiau šių faktų ir priežasčių autorius neaiškina. Liūtas Mockūnas yra pažymėjęs šio personažo antžmogiškumą. „Landsbergio tardytojas – tai nietzsche'iška asmenybė. Jis intelektualas su viršžmogiškais reikalavimais (sau ir bendruomenei), norįs būti viršūnėje, vadovauti masėms“³⁰.

Albina Tardytoją laiko savojo meto auka, nelaimingu žmogumi. Ji išvelgia jame nelaimingą žmogų, mėgina jį suprasti, jo gailisi.

Dramos pabaigoje Tardytojas dar kartą pajunta savo gyvenimo beprasmiškumą, norą išsivaduoti iš tos beprasmybės. Baigiamojoje scenoje jis mėgina kraštutinėmis priemonėmis provokuoti ir taip įkaitusią situaciją, tokiu būdu priverčia Antaną jį nušauti, išsivaduoja nuo jį slėgusios naštos.

Nors ir Antanas, ir Tardytojas yra priešingose kovojančiose stovyklose, abu jie turi ir bendrų bruožų. Dramos pabaigoje jie mato savo kovos ir padėties beprasmiškumą. Antanas suvokia, kad jo ir Tardytojo likimai

yra beprasmiški. „Jis mato, kad abu yra pralaimėję, atgyvenę savo funkcijas ir istorijos pasmerkti sunaikinimui“³¹. Abiejų pasirinkimas veda į mirtį. Tardytojas provokuodamas išsivaduoja iš jį slėgiančių problemų. Antanas, sužinojęs, kad jo būrio partizanai suimti, nebegali trauktis: jis lieka ištikimas savo principams, dėl kurių kovojo penkerius metus. Žinodamas, kad į miestelį jau atvyko du sunkvežimiai okupacinės valdžios kareivių, jis ir jo būrio partizanas neatsisako savojo plano. Mirtis Antanui nėra pralaimėjimas, svarbiausia jam neprarasti žmoniškumo. Dėl to žmoniškumo jis žūva. Jis galėtų išsigelbėti, nepasiduoti Tardytojo provokacijai, išvykti į užsienį (tokia galimybė kūrinyje užsimenama), bet pasirenka kraštutinį variantą, vedantį jį į mirtį.

Ir Antanas, ir Tardytojas suvokia, kad praeitis ir dabartis yra dvi skirtingos dimensijos, dabartiniame gyvenime jas reikia griežtai atriboti. Tačiau praktiškai nė vienam iš jų nepavyksta to padaryti. „Antanui tenka kovoti su pagunda gyventi, Tardytojui – su pagunda mirti“³².

Dramoje herojinė, kovos dėl laisvės tema supinama su asmeniniais žmogaus išgyvenimais. Pagrindiniai kūrinio personažai nėra tik kovotojai, bet kartu jie ir žmonės, pilni abejonių, negalintys atsiplėšti nuo savo praeities ir praeities ryšių. Tai dramai suteikė daugiaprasmiškumo, įvairialypumo, paradokso, rezistencinę dramos problematiką pakylėjo į žmogaus egzistencijos dramos plotmę. Galiausiai, matyt, šie dalykai nulėmė, kad drama „Penki stulpai turgaus aikštėje“ buvo ir tebėra prieštarai vertinama. Autorius ne tik vaizduoja kovotojus dėl Lietuvos laisvės, vienpusiškai teigiamus ar neigiamus personažus, bet išvelgia žmogaus dramą kiekviename iš personažų, kalba apie „žmones, ant kurių nukrito kraštutinių reikalavimų ir visuotinių sprendimų dangus“³³.

Gana svarbūs dramoje moterų paveikslai. Dvi moterys myli Antaną, abi savaip susiju-

sios ir su partizanine veikla. Albina – Tardytojo sekretorė ir partizanų agentė – yra praktiškajam, gyvenimiškajam tipui priklausanti moteris. Prieš Antanui išeinant į mišką, ji buvo jo sužadėtinė. Ji laviruoja, prisitaiko, mėgina išgelbėti Antaną nuo pražūties, skatina jį atsisakyti laisvės kovos idealų ir tenintis tik šeimynine laime. Organizuodama tariamai fiktyvias vestuves, kurių metu turėtų būti susidorota su Tardytoju, ji iš tiesų siekia ir asmeninės laimės. Ji tikisi ištraukti Antaną iš miško, iš pavojų ir susigrąžinti prarastą jo meilę. Taigi vestuvės šiame kūrinyje taip pat įgauna keleriopą prasmę, jos negali būti interpretuojamos vienareikšmiškai. Viena vertus, tai pasala, kita vertus, tai praradusios viltį moters gudrybė. Tačiau vestuvėse dalyvaujantys okupacinės valdžios atstovai Deputatas ir Pirmininkas ceremonijai suteikia dar vieną aspektą – ironiško paradoksalumo. Vestuviniai linkėjimai Jonui ir Albinai transformuojami į ideologiškai paradoksalų Deputato tostą: „Tegyvuoja Naujoji Santvarka, su kuria mūsų tauta susijungė amžinai Santuokai!“³⁴

Toliau tekste ši simbolika dar labiau plėtojama. Daug vietos skiriama fotografavimo scenai, kur Pasakotojas turi užfiksuoti spaudai simboliškai istorinį momentą. Į vieną vietą suplakami iš pažiūros visiškai nesusiję dalykai: asmeninio gyvenimo įvykis su politine aktualija. Šioje kūrinio vietoje autorius nevengia groteskiško vaizdavimo. Groteskiška metafora padeda autoriui taikliai pa-vaizduoti, kaip sovietinė totalitarinė ideologija naikina ribą tarp to, kas vieša, ir to, kas asmeniška, privatu. Tai atliekama dramos trečiajame veiksmo kelias etapais. Vestuvėse dalyvaujantys okupacinės valdžios pareigūnai pakviečia į vestuves partizanus sunaikinusių kareivių būrį; vestuvės turėtų peraugti į rezistencijos sunaikinimo šventę. Visa tai kaip farse ar absurdo dramoje turi vainikuoti vestuvinė nuotrauka, kuri spaudoje atspindėtų istorinį kelių progų sutapimą. Tai išsakoma Pirmininko žodžiais: „Kiek

čia prakilnių temų: kova tarp seno ir naujo, nusikaltėlių pražūtis ir naujosios santvarkos vestuvės“³⁵.

Kita dramos moteris – Genė – atstovauja daugiau poetiniam, idealistiniam pradui. Ji, tapusi partizanų ryšininke dar būdama gimnazistė, myli Antaną, tiki jo idėjomis, jos meilė priverčia jį pamiršti buvusią sužadėtinę Albina. Tik dramos pirmajame veiksmo auktoriaus pateikia jos ir Antano pokalbį. Kituose veiksmuose įterpiami nedideli epizodai iš Genės tėvų namų, kur vertinami miestelio įvykiai. Genės tėvai išsako praktišką požiūrį, tuo tarpu Genės lūpomis kalba romantiškasis pradas. Paskutiniajame veiksmo, žuvus Antanui, ji taip pat pasirenka mirtį: nešdama alyvų puokštę į turgaus aikštę prie kulkomis išvarpyto Antano kūno, ji pasirašo sau mirties nuosprendį. Genė šioje dramoje tampa idealiosios, tyros meilės simboliu. Kai kurie dramos vertintojai Genės paveikslą išplečia iki Lietuvos simbolio. R. Šilbajorio interpretacijoje Genė įvardijama „kaip poetinis žūvančio krašto idealas“³⁶.

Genė Alg. Landsbergio dramoje kalba apie istorinę atmintį, būtinybę visada prisiminti šį laikotarpį ir jo tragedijas. Trečiojo veiksmo kulminaciniame fragmente, iš pirmo žvilgsnio beprasmiškame Genės ir jos tėvų dialoge, ji kartoja žodžius: „Niekad nepamiršt, niekad nepamiršt“³⁷. Tuo tarpu jos tėvų samprata ribojasi kantrybe, laukimu ir noru kuo greičiau užmiršti visus baisumus. Tai jiems ramaus gyvenimo garantas.

Genės paveikslas šioje dramoje yra vienusiškasis, tai daugiau poetizuotas charakteris; Genės lūpomis autorius komentuoja dramoje vykstančius įvykius. Ji gali būti lyginama su Pasakotojo vaidmeniu kūrinyje, taip pat komentuojančiu ar papildančiu veiksmą.

Į atminties aktualizavimą nukreipta ir kūrinio monumentalioji simbolika: penki stulpai, nuolat minimi dialoguose, ir Antano skulptūros. Partizanų bunkeryje Antanas peiliu drožinėja mažas figūreles. Sugrįžęs į

miestelį jis savo buvusioje dirbtuvėje naujai pažvelgia į savo skulptūras, kurios turi gana simboliškus pavadinimus: Kareivis, Atletas, Mergaitė su mirštančiu elniu. Šios skulptūros simboliškai atspindi viso Antano gyvenimo esminius momentus.

Kaip jau minėta, pirmoji diskusijų banga dėl Alg. Landsbergio dramos kilo po pirmųjų jos pastatymų teatro scenose. Pasirodė nemažai straipsnių Amerikos lietuvių dienraščiuose, tačiau visos diskusijos daugiausia lietė ne su literatūra, o su ideologija, pasaulėžiūra susijusius klausimus. Tautiškai patriotiškai nusiteikusiai išeivijos visuomenės daliai nepatiko perdėm kasdieniškai, „neherojiškai“ vaizduojama partizanų kova. Vytautas Kutkus laikraštyje „Draugas“ kritikuoja dramą kaip žalingą tautiniam auklėjimui. Anot jo, „Penki stulpai turgaus aikštėje „neigiamai vaizduoja partizanus, „kovojančių už Lietuvos laisvę partizanų auką padaro beprasme, pačius partizanus suniekina, kovos dvasią paneigia“³⁸.

V. Alantas laikraštyje „Dirva“ apskritai paneigia šio veikalo prasmę, laikydamas jį bolševikiniu užsakymu. „Jei Landsbergis savo veikalu norėjo nuvainikuoti partizanų sąjūdį, tai jam visai pavyko. Nedaug tai dramai tereikia pakeitimų, kad ji būtų pastatyta bolševikinėje Vilniaus teatro scenoje“³⁹.

Originalią, neįprastą partizanų traktuotę dramoje laikraštyje „Dirva“ mėgina apginti Vincas Rastenis. Jis argumentuotai polemizuoja su dramos oponentais, gindamas nuo kategoriškai vienpusiškų vertinimų. Jis pažymi, kad primityvusis tautiškasis patriotizmas prilygsta socialistinio realizmo reikalavimams. „Bet argi rašytojas turi būtinai sudėstyti „kortas“ ir spręsti uždavinį tik taip, kaip „turi būti“ pagal, sakysim, „patriotinio tautinio realizmo“ programą? Ir ar tikrai į tautos problemą iš neįprasto taško pažvelgęs rašytojas jau tuo pačiu apkaltintas, lyg perėjęs į priešų stovyklą?“⁴⁰

Ugningą patriotų reagavimą į pjesę gražiai iliustruoja paties autoriaus prisimi-

nimas. „Po premjeros Cleveland'o saviveikliniam teatrui gastroliuojant Detroit'e, spektaklio metu įvyko grumtynės. Straipsnių įaudrinti „patriotai“ pakilo ir garsiai užprotestavo, juos ėmė raminti su jais nesutinkantieji, vyrai susikibo krūtų“⁴¹.

Dvi recenzijos 1959 m. pasirodo „Aiduose“. Stasys Pilka (pasirašęs St. Meringio slapyvardžiu) Alg. Landsbergio dramą vadina scenine rašliava, jis kritikuoja ir pačią dramą, ir jos pastatymą. Palankesnė buvo Aloyzo Barono recenzija, priėmusi dramą su tam tikromis išlygomis; jis lygina dramą su Daumanto „Partizanais“, kur atskleidžiama daug istorinių faktų. Literatūros kūrinyje jis įžvelgia žmogiškąją tų faktų interpretaciją.

Išsamiau ir profesionaliau į dramą pažvelgta, kai ji buvo išleista atskira knyga. Tada buvo gilinamasi ne tik į istorinių faktų informacijos objektyvumą, bet ir teksto kompozicijos, struktūros, metaforikos ir modernumo aspektus. Tada pasirodė V. A. Jonyno, Ilonos Gražytės, L. Mockūno straipsniai. Visi rašiusieji daugiau ar mažiau skirtingais aspektais nagrinėjo dramą. Ir dabar kai kurie recenzentai autorių kritikavo, tačiau kritika jau nesiribojo tik pasaulėžiūrinėmis problemomis, buvo analizuojami ne atskiri dramos charakteriai ar niuansai, bet visuma. V. A. Jonynas džiaugėsi autoriaus laimėjimu, šiam išvengus pritaikomojo pobūdžio, atsisakius teziškumo. Jis pažymėjo, kad Alg. Landsbergis „sprendė savo meninį uždavinį, ieškodamas vidinės tiesos, ne sceninio efektingumo“⁴².

Apie partizanų traktuotę ir dramos pasaulėžiūrinius dalykus buvo rašoma ir Lietuvoje, kai 1989 m. ji buvo pastatyta Kaune. „Panašūs skilimai pasirodė ir pjesei 1989 m. pasiekus Kauno dramos teatro sceną. Vieni ją sutiko su ašarom ir dainom, kiti su pašaipa ir pagieža. Kai kurie kritikai pjesėje pasigedo „tikrovės““⁴³.

Nors ši drama išeivijoje kelis dešimtmečius buvo prieštarai vertinama ir kėlė

daug triukšmo, ji, ko gero, yra stipriausias partizaninės temos kūrinys. „*Penki stulpai turgaus aikštėje*“ yra kol kas pati brandžiausia pastanga tiek išeivijoje, tiek Lietuvos prozoj ir dramaturgijoje, įamžinusi pokario kovų siaubą ir tautos tragediją. [...] istorinėj plotmėj Algirdas Landsbergis nėra prasikaltęs jokia faktų klastote“⁴⁴.

Literatūros istorikai ir tyrinėtojai šią pjesę lygina su geriausiais panašios temos Vakarų literatūros kūriniais, su egzistencialisto J. P. Sartre'o pjesėmis. Bent jau lietuvių literatūros kontekste šis kūrinys išsiskiria sąlygiškumu, simbolikos keliaklodiškumu, modernia meninės raiškos forma.

Dramoje „*Penki stulpai turgaus aikštėje*“ nėra įprasto tradicinei lietuvių prozai schematizavimo, paviršutiniškai suprantamo heroizmo. Šis pagal visus moderniosios dramos principus sukurtas kūrinys išvengia patetikos. Į skaudų, tragišką Lietuvos istorijos tarpsnį Alg. Landsbergis žvelgia universalioje bendražmogiškų problemų perspektyvoje. Kadangi kūrinys nėra detalaus istorinio konkretumo, daugelis dramos elementų perauga į gana universalią simboliką. Tai leidžia įsivaizduoti analogišką laisvės kovos situaciją bet kurioje totalitarinėje visuomenėje. Šis kūrinys yra pakankamai sąlygiškas ir daugiaplanis.

IŠVADOS

Iš Vokietijos DP stovyklų persikėlę į Ameriką lietuvių rašytojai apie 1950–1951 m. atgaivino literatūrinę spaudą, pradėjo Amerikoje leisti knygas. Amerikoje dar gerą dešimtmetį pasitraukusieji vadino save tremtiniais, deklaravo, kad savo kūrybine veikla jie dalyvauja Lietuvos laisvinimo byloje. Daug straipsnių šia tema spausdino kultūros žurnalas „*Aidai*“. Tai vienas įdomiausių ir rimčiausių kultūros žurnalų, leistų išeivijoje, pradėtas leisti dar Vokietijos DP stovyklo-

se, o nuo 1950 m. – Amerikoje. Daugiausia straipsnių apie kultūros ir politikos santykius žurnale spausdino filosofas J. Girnius. Savo poleminiuose straipsniuose jis mėgino atriboti kultūrą nuo politikos, tačiau pabrėžė itin svarbų meno, kultūros vaidmenį išsaugant ir palaikant tautos dvasinę gyvybę.

Egzodo lietuvių literatūros, kurtos 1950–1960 m. Amerikoje, tematika pakito nežymiai. Daugelio beletristų kūryboje dominavo paliktosios tėvynės okupacijos, karo, traukimosi iš Lietuvos tema. Šia tema parašyta nemažai didelės apimties romanų, apysakų, novelių. Taip pat ši tema dažna ir dramaturgijos kūrinuose. Šeštojo dešimtmečio viduryje pasirodė keli iškilūs memuarinės beletristikos kūriniai. V. Ramono romane „*Dulkės raudonam saulėleidy*“ ir V. Alanto „*Pragaro pošvaistėse*“ gvildinama žmogaus moralinio apsisprendimo problema ekstremaliu okupacijos metu. Vieno romano veiksmas vyksta bolševikinės okupacijos, kito – vokiečių okupacijos metais. Abiejų romanų ideologinis konfliktas grindžiamas pagrindinių personažų kolaboravimo su okupacine valdžia ar aktyvaus pasipriešinimo tai valdžiai problema. Romanų teigiamieji veikėjai idealizuoti bei romantizuoti, autoriai dažniausiai apsiribojo paviršutiniška kompozicija. Šie romanai gali būti vadinami teziniais, ypač V. Alanto romanas, kuriame šalia ideologinių konfliktų itin svarbus religinės pasaulėžiūros pasirinkimo aspektas. Dėl šios priežasties romanas sukėlė daug diskusijų.

Šeštojo dešimtmečio egzodo lietuvių literatūros kontekste originalumu išsiskiria jaunesnės kartos rašytojo Alg. Landsbergio drama „*Penki stulpai turgaus aikštėje*“. Šiame sąlygiškame kūrinys, sekant moderniosios Vakarų dramos principais, vaizduojamas paskutinis rezistencinės kovos etapas. Gausiais simboliais, kurių prasmė dramos veiksmuose kinta, autorius apibendrintai atskleidžia kovos dėl laisvės dramatiškumą bet ko-

kioje totalitarinėje visuomenėje. Kūrinys daugiaprasmiškas: autorius siekia rezistencijos temą universalizuoti, ideologinį konfliktą jis perkelia į žmogaus egzistencijos problema-

tikos svarstymų plotmę. Tai pirmasis kūrinys, pelnęs tarptautinį pripažinimą. Drama „Penki stulpai turgaus aikštėje“ buvo statoma Amerikos ir Kanados teatrų scenose.

Nuorodos

¹ *Pragaro pošvaistės atošvaistėse...* (paruošė B. Jacikevičius), New York, išleido B. Jacikevičius, 1955.

² V. A. Jonynas, „Algirdas Landsbergis“, *Lietuvių egzodo literatūra. 1945–1990*, Chicago, 1992; R. Šilbajoris, „Alg. Landsbergis: prasmė ir struktūra“, *Metmenys*, 1968, Nr. 15; R. Šilbajoris, „Algirdas Landsbergis“, *Perfection of Exile*, Norman, University of Oklahoma Press, 1970.

³ DP – *Displaced Persons*. Antrojo pasaulinio karo pabaigoje šis statusas buvo suteiktas Vakaruose atsidūrusiems asmenims, kurie dėl politinių priežasčių negalėjo grįžti į gimtinę.

⁴ A. Vaičiulaitis, „Žodis skaitytojams“, *Aidai*, 1950, Nr. 1, p. 2.

⁵ Kultūros fondas, kurio kūrimo reikalais jau Vokietijos DP stovyklose rūpinosi rašytojai L. Dovydenas ir V. Alantas, buvo įkurtas 1955 m. Amerikoje.

⁶ V. Čižiūnas, „Tai, kas geriausių gyvybėmis apmokama“, *Aidai*, 1950, Nr. 2, p. 51.

⁷ J. Girnius, „Tautinės moralės pagrindų beieškant“, *ibid.*, p. 55.

⁸ *Ibid.*, p. 56.

⁹ J. Alaušius [J. Girnius], „Kultūra ir politika“, *Aidai*, 1952, Nr. 6, p. 244.

¹⁰ J. Alaušius [J. Girnius], „Kultūros fondo belaukiant“, *ibid.*, 1951, Nr. 3, p. 141.

¹¹ A. Baltinis, „Idealizmas – lietuviybės išlaikymo pagrindas“, *ibid.*, 1952, Nr. 9, p. 389.

¹² V. Ramonas, *Dulkės raudonam saulėleidy*, Chicago: Lietuviškos knygos klubas, 1951, p. 309.

¹³ V. Alantas, *Pragaro pošvaistės*, Memmingen: Tremtis, 1951, p. 5.

¹⁴ A. Sietynas [A. Nyka-Niliūnas], „Tezinis romanas“, *Pragaro pošvaistės atošvaistėse...*, p. 150.

¹⁵ K. Kėblys, „Romanas išcivijoje“, *Lietuvių literatūra svetur. 1945–1967* (redagavo K. Bradūnas), Chicago: Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1968, p. 113.

¹⁶ V. Kulbokas, *Lietuvių literatūrinė kritika tremtyje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1982, p. 358.

¹⁷ Alg. Landsbergis, „Ir absurdo festivalis, ir ašarų

tiltelis“, *Poezijos kryžkelės* (sudarytojas R. Pakalniškis), Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994, p. 237.

¹⁸ *Egzodo rašytojai. Autobiografijos*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994, p. 462.

¹⁹ Alg. Landsbergis, *op. cit.*, p. 237.

²⁰ I. Gražytė, „A. Landsbergio partizaninė drama“, *Aidai*, 1967, Nr. 8, p. 363.

²¹ Alg. Landsbergis, *Penki stulpai turgaus aikštėje*, Chicago: A. Mackaus knygų leidimo fondas, 1966, p. 9.

²² *Ibid.*, p. 11.

²³ *Ibid.*, p. 13.

²⁴ *Ibid.*, p. 15.

²⁵ R. Šilbajoris, „Alg. Landsbergis: prasmė ir struktūra“, *Metmenys*, 1968, Nr. 15, p. 26.

²⁶ Alg. Landsbergis, *Penki stulpai turgaus aikštėje*, p. 61.

²⁷ *Ibid.*, p. 28.

²⁸ *Ibid.*, p. 62–63.

²⁹ *Ibid.*, p. 26.

³⁰ L. Mockūnas, „Didžiausias pralaimėjimas – žmoniškumo praradimas“, *Metmenys*, 1967, Nr. 17, p. 141.

³¹ *Ibid.*, p. 142.

³² I. Gražytė, *op. cit.*, p. 364.

³³ Alg. Landsbergis, *Penki stulpai turgaus aikštėje*, p. 11.

³⁴ *Ibid.*, p. 69.

³⁵ *Ibid.*, p. 75.

³⁶ R. Šilbajoris, *op. cit.*, p. 26.

³⁷ Alg. Landsbergis, *Penki stulpai turgaus aikštėje*, p. 80.

³⁸ V. Kutkus, „Partizanų drama scenoje“, *Draugas*, 1959, vasario 14.

³⁹ V. Alantas, „Ir belieka tik 5 stulpai turgaus aikštėje“, *Dirva*, 1959, vasario 9.

⁴⁰ V. Rastenis, „Paklydome tarp stulpų?“ *ibid.*, 1959, balandžio 9.

⁴¹ Iš Alg. Landsbergio 1999 m. lapkričio 21 d. laiško straipsnio autorci.

⁴² V. A. Jonynas, „Requiem miško broliams“, „*Draugo*“ kultūrinis priedas, 1966, gruodžio 3.

⁴³ Alg. Landsbergis, *op. cit.*, p. 239.

⁴⁴ V. A. Jonynas, *op. cit.*, p. 589.

Gauta 1999 12 03

Vytauto Didžiojo universiteto Išcivijos studijų centras, Donelaičio g. 52–218, Kaunas

Dalia Kuizinienė

THE THEME OF RESISTANCE IN THE WRITINGS OF ALGIRDAS LANDSBERGIS, VYTAUTAS ALANTAS
AND VINCAS RAMONAS

Summary

During the period 1950–1960 the theme of the Soviet and German occupations, war and the loss of the homeland predominates in the works of Lithuanian émigré writers. A number of novels, stories and short stories devoted to the subject were written and published by Lithuanian writers abroad. The same themes prevailed in the works of playwrights too. In the middle of the Sixties émigré writers produced a number of prominent memoirs.

Ramonas' novel *Dust in the Red Sunset* (*Dulkės raudonam saulėleidy*) and Alantas' novel *In the Glow of Hell* (*Pra-garo pošvaistės*) deal with the problem of moral self-determination facing extreme historical situations. In the first novel the scene is set during the Soviet occupation, in the other during the German occupation. The main characters of both novels encounter the problem of choice between collaboration or active resistance against occupation. The positive characters in the novels are to a great extent idealised

and romanticised, and the structures of the novels are rather loose. The novels *Dust in the Red Sunset* and *In the Glow of Hell* can be characterised as novels of thesis.

The play *Five Poles in the Market-place* (*Penki stulpai turgaus aikštėje*) by Landsbergis, a representative of the younger generation, is considered one of the most original émigré works. Based on the model of modern Western drama, the play depicts the last years of active resistance in Lithuania. Using a number of rich symbols the meaning of which change throughout the play, the author reveals the drama of the fight for freedom in any totalitarian society, imparting a universal character to it. Transposing the problem of ideological conflict to the level of human existence, the author universalised the subject of resistance. The play is one of the few émigré works that has won international recognition, and has been staged by U.S.A and Canadian theatre companies.